Csokonai Vitéz Mihály
Búcsúzó beszéde a debreceni kollégiumi ifjúsághoz

Uraim! Búcsúzásomat sokan talán úgy fogják nézni, mint amelyben egy közszokásra megesküdött ember igen könnyen megütközhetik s ezt is néminémű rendetlen elme mozdulásának fogják tartani; de példátlan búcsúzásom, mely igen hozzá illik példátlan elválásomhoz, minden, aki engemet és az én dolgaimat esméri, nyilván általláthatja. Ne ütközzön meg tehát benne senki, Uraim, közületek: ha e szokatlan, de jó időben, ily szokatlan, de nem vétkes módon fogom végső búcsúzásomat megtenni, minekutána előttetek egész scénáját* nyitnám fel az én jövendő életemnek.

Talán azt nem is kell említenem, hogy a tudomány legkedvesebb vagyonom volt mindenek felett, hogy én azokat jobban szerettem, mint minden egyebet, hogy én azok nélkül az életet élő ember eltemettetésének tartottam a philosophus Senecával; de azt kívánom mégis felfedezni, hogy a tudományokat nem azért szerettem, hogy mondták, nem azért kedvellettem, hogy a pallér-pálca ügyelt reám a hátam megett; nem is azt szerettem, amelyik könnyebb volt, közelebb volt, zsírosabb volt, hanem amelyet leginkább láttam alkalmatosnak az én lelkem kicsinosítására, és fellobbantására annak a tűznek, melynek két-három kisded szikrácskája az én ifjúi esztendeimnek hamuja alatt gyenge fénnyel pislogott. (E' volt az oka, hogy én itt olyan polcra nem mehettem, amilyenre, ha akartam volna, talán lehetett volna mennem.) De azért alacsony lélek sohasem volt bennem s szemeten csavargó igyekezetek nem mozgatták cselekedeteimet; olyan pályát nyitottam meg magamnak, melyen liliomokon, Salamon* dicsőségét olcsító liliomokon s az édes álomnál puhább gyepen lehetett futnom, nemcsak darabos, omladékos köveken, nemcsak tűréssel, hanem gyönyörködéssel is; és amelynek a végén állott a Virtus a Dicsőséggel, nemcsak méltóságos komorságú tekintetben, hanem az érzékenységeket megbájoló, a szívet nyájasan kecsegtető, a lelket édes andalgásba hozó ábrázatban.

Itt találtam sok nagy lelkeket, kik közűl sokan kezdettek velem futni, sokan már a futás közben voltak, sokan a pályát megfutva kellemetes lélekzetszedéssel dűltek az őket kézen simogató nyájasabb érdem ölébe, hol a hazának s a tudományoknak örömkönnyei csorogtak rájuk, s a maradék fényes oltárral biztatgatta. Óh, ti nagy lelkek! fogadjatok bé valaha, mikor majd én is az én pályámat megfutom; fogadjatok bé valaha, majd ha én azt megérdemelhetem, ebbe a ti dicső Ermenonvilletekbe*, avagy csak látójának s bámulójának! Óh be tetézett jutalmát fogom én akkor megnyerni az én munkával telt óráimnak; akkor, óh akkor ráncba szedett szemöldökkel suhanok el a plebecula* zavart sikoltásai mellett oda, ahol a nagyobb lelkek csak bíztató szóval, csak integető újjokkal hívnak engemet.

Hogy pedig én ilyen gondolatokat hánytam magamban, azt énbennem vagy az én lelkem, az én olyannak teremtett lelkem csinálta, vagy az én bővebb esmeretségem azokkal a nagy remek lelkekkel, akiket Görögország és Róma csudálkozással adott a maradéknak tanítókúl által; valamelyik csinálta, ha nem mindenik is. Nevelte pedig azon nagy magyar hazafiaknak* minden rend és állapot nélkül való belső szövetségek, akik énnekem az örökös barátság szent kézfogásával egyengették az igaz érdem felé gyengélkedő lépésemet. Így tett engemet a holt és az élő nagyoknak a barátsága tökéletesebbé, vagy amint Klopstock* mondja: szebbé válttá! Szerettem én a dicséretet, a tiszteletet, a pompásabb lépéseket, szerettem; és mikor a

szerencse Ülj fel német! Szállj le német! módjára bánt is velem, tetszettem magamnak s belső megelégedésem nem irigyeltette velem senki szerencséjét. De soha sem alacsony lélektől kikoholt álútakon, szemetes plánumokon, férgeket vakon kergető undok vakondoktúrásokon nem kívántam arra jutni; sem a gonosz szívű vagy ostoba lelkű emberecskék veszedelmes és alávaló magasztalásaikat nem óhajtottam. Unitas nec multiplicat*, nec dividit; amaz cifra zerus, egy cifra is semmi, száz cifra is csak semmi! Örültem annak, mikor egy nyíltszívű, egy értelmes gondolkozású ember csak feje ráütésével jelentette is tetszését; egy szava több volt előttem, mint mikor valami érdemtelen vagy egyenességtelen ember egész orációt* mondott is; mert annak az orációja* pro Verse, pro Catilina* is lehet, ezé többnyire mind pro domo sua* vagyon! Innen soha semmi kecsegtetések oly bájoló igézéssel nem csillámolhattak, hogy amitől én irtóztam, azt édesgető súgásokkal színelhették volna ki s azáltal csalhattak volna el kedvellett ösvényemtől félfelé. Sem soha olyan rettentés ordító hangja nem mennydöröghetett oly éles harsogással füleimbe, hogy ha szinte megrezzenthetett is, lépéseimből vagy jobbra vagy balra ugrattathatott volna.

Állottam ott, s mentem ott, ahol állani vagy menni jónak láttam. Néha hibáztam, megvallom, de aki nem hibázik, angyal az; aki hibáját meg nem esmeri, gazember az. Megvolt az bennem, megvolt, akárki mit mondjon, az a mozdúlás, hogy aki igaz egyenes szívvel volt erántam, ahhoz kellemetes láncokkal kötöztem mindenemet, s édes szempillantásaim közé innepi veres betűkkel írtam azt, amelyben az ily igaz és jobb matériából készült szív eránt viseltetett érzékeny tiszteletemet legtisztábban megmutathattam; de megvolt ellenben az a legtöbb veszedelmet szült indúlat is, hogy akinek erántam vagyis inkább ellenem tettetett mázzal bészínelt barátságát, annyival inkább gonosz szándékait észrevettem, soha, bár a világi úgynevezett prudentia* ellenkezőt kiáltott is, soha ki nem nyerhettem magamtól, hogy eltitkoljam azt, mely undorító borzadással émelyeg az én másformán tanúlt lelkem az ő dórisi* cselekedeteitől. Amahhoz, ha nem vonogatott is, futottam s öleltem őtet; ez ha édesgetett is magához, félelmes hátrálással kívántam színét kerülni. Soha, soha titkos alattomba való mináakat* nem ástam másnak szerencséje alá, hogy a magamét annak szomorú düledékjein építsem fel! A felettem valókat vagy szerettem, vagy tiszteltem, vagy kerültem. (Fáztam gyakran, de sokszor égtem tőlök. Most már fázni jobb szeretek!) A barátimmal nyájason voltam, soha elibek ugrani nem törekedtem. A nálamnál kicsinyebbekkel mindég nyájason voltam, és szeretetöket megnyertem; óh, be örült az én lelkem akkor, óh be szerette magát, midőn látta, hogy az énnálam kisebbnek bizodalma van hozzám, s az én gravitásra* szedett szemöldököm nem üti le az övét, mely felemelkedett az én szeretettel édesűlt tisztelésemre. Erkölcsi vétek nem undokította az én lelkemet, és annak esmérete csendes volt a maga tisztaságával való megelégedésben.

Mégis látjátok, Uraim! hogy a szerencse engemet tett ki az ő hatalmának mutogatására, az én életemnek első idejében. De nem volt ez barátja soha egy philosophusnak is, egy poétának is, kivált az őtet kevéssé felvevő poétának. La Poesie è la figlia d'Apolline e Povertade. Azt mondja egy elmés olasz poéta: a poésis Apollónak* és a szegénységnek leánya. Bölcsen, az én ítéletem szerént! Ímé mostan már itt állok az én habokkal zavart futásom után, itt állok az én partomhoz nem messze egy darab deszkáján az én széjjeltöredezett szerencsémnek, várván egy jóltevő kéznek kinyújtását, mely csak annyira segítsen, hogy minden veszteségem után fáradtan, lucskosan a szárazra kiléphessek, táblámat kiemelhessem, mely maradványát az én szerencsétlen sorsomnak idegen partokon hordozhassam a szánakozó szíveknek

felhevítésére. (De még ezt várni sem engedték az én káromon gyönyörködve úszkáló fókák; darab deszkámat, amelyen tartózkodtam, alkalmatlan farkok csapkodásával beljebb verték. Timonná* kell lennem, Uraim! misantropus* Timonná*, látván, hogy ily emberiséggel ellenkező módon bánnak velem. Kell újjal mutatnom azt a cselekedetet? Aki tudni kívánja, ha illik neki ezt tudni, magánosan megmondom. Most csak azt említem, hogy akasztófára is ítélt engemet közönséges helyen egy alávaló accidense* a kollégiumnak, egy orángutáng forma emberecske.) Ez már a nehéz, a szívét sebhető hallás, itt a bis videor mori*.

„Gestat Timon* ipse ligonem,
Calcitrat asella leonem.”

Ha nagy a bántó, az is nehezen esik, hanem mikor alávalók is rugdossák a nagy hatalomtól ejtett sebben haldoklót, ahoz számlálom én, amiről Horváth Ádám* ír. Hanem most mind elnyelem én az ilyeneket, philosophus leszek én, uraim! Nincs egy tökéletes lélek formáltatására hathatósabb, mintha ezzel egybeölelkezik a philosophia; az a philosophia, mely az angyali és emberi között való lelket ád mibelénk. Sokrates*, Plato*, Cicero, Seneca*, Plutarchos* és még akiket ti a régi és újak között jól esmertek, legyenek az én mindennapi időtöltő legigazabb szívű barátaim, akikkel fel kívánom az én rövid életemnek napjait osztani. Csendes békésség lakjék énvelem, távol minden világi lármától; a kevéssel való megelégedés mondassa énvelem azt, mikor a világot sokratesi* szemekkel fogom körülnézni; Quam paucis egeo!* Az én szívem, az én életem módja, az én tudományom adjon nekem kevés, de jó barátokat önként; aki rossz szívű, távol járjon az, távol én tőlem; aki engem szívemért fog barátjának fogadni, éljen az vígan valódi érdemeivel a csendes boldogság anyai ölén s szent árnyék lebegjen tisztelt hamvai felett!

Ti világcsudálta nagy lelkek! Ha én a ti nyomdokaitokon mehetek, ha én a ti gondolkozásokat, szűk elmémmel megfoghatom, azt a boldogságot, mely arany idővé fogja tenni az én életemet, óh csak tinektek fogom köszönni! A ti szelíd komorságú ábrázatotok között nyájaskodni fognak az én mosolygó baratnőim, az ártatlan múlatság rózsáival koszorúzott Múzsák, kiknek 11 esztendős koromtól fogva eddig az ideig 10 esztendeimet feláldoztam. Köztetek fogom ölelni az égnek azt a kedves adományát, a poésist, mely addig az ideig, ha vigadtam: édesen rezgő lantjával akkompanyirozott* öröm-nótáimnak, ha szomorú voltam, megnyitotta ambróziás* kebelét, abba öntöttem ki panaszaimat, abba csorgattam könnyeimet, melyeket vigasztaló lamentók* között csókolt fel orcáimról s én egy más életbe képzeltem magamat. (Ezért égettem én meg legkedvesebb gyümölcseit az én poétai óráimnak, melyek a halálos róguson* is sóhajtva láttattak atyjok keménységén panaszolkodni. Ti édes rajzati az én elmémnek, ti hamuba ment productumi az én magános szorgalmomnak, midőn, minekelőtte napfényt láttatok volna, a születés méhéből kiragadva égtetek meg, s mások nevető ábrázatban gyújtogatták félig megégett tetemeitekkel pipájokat: óh én akkor tibennetek néztem az én hamuba menendő

szerencsémet az ő fatalis rógusán*, melynek lángjainál sokan az ő hidegtűl, mitől, elkényszeredett szerencséjöket örömmel élesztgették fel.)

Ilyen céllal állok itt most meg utoljára közöttetek, és körülnézvén magamat s állapotomat: mindeneket rendre megszólítok, valakiket énhozzám valamely egyesség kötött, kötelezvén arra, hogy a szokásba vett, de nagyrészért csak szertartásból csinált búcsúzást hozzájok megtegyem.

Vegyék ezt a közönségest úgy, mint közszokásnak áldozatját; magánosan nyíltabb szívvel járúlok hozzájok s kit-kit érdemlett tiszteletével fogok illetni; vegyék azt úgy, mint a szívnek s indulatnak áldozatját! Elsőben is, Uraim! tihozzátok szólok, tihozzátok, akiket a világi nexusok az én igazgatóimmá tettek vala. Ha szerettek engemet, örvendeztessetek meg annak kimutatásával; ha nem szerettek, óh legalább ne gyűlöljetek. Ha én nem vétettem ellenetek, ne vonjátok meg kegyességteket; ha nem készakarva vétettem, engedjetek meg; ha szántszándékkal bántottalak meg, engesztelődést kérek igaz megkövetésemmel. Ha mi kedvest tettetek velem, higgyétek el, hogy érzékeny ez a szív, igen nagyon érzékeny; ha mi kedvetlent ejtettetek rajtam: a nexusok nexusának, nem a ti kárt tenni kívánó indulatotoknak tulajdonítom. Jó szíveteket igaz kölcsönös szeretettel viszontagolni, érdemeiteket valódi tisztelettel hirdetni fogom még akkor is, midőn én nem itt leszek, ahol vagyok, nem az leszek, aki vagyok, nem így leszek, amint vagyok; akkor is kinek-kinek az ő szívbeli vagy külső érdemi charactereihez képest híve s tisztelője fogok lenni. Isten hozzátok!

Nemes tanulók! kikben épűl a tudományoknak és a hazának reménye, bimbódzik öröme, sugározik jövendő dicsőségének vidító hajnala! Jól esmértek engemet, magam hordozását, tudományom egész voltát; ti legközelebbről néztetek engemet minden fordúlásaimban, titeket hívlak tanúknak akkor, mikor már tanúra nincs szükség; de a szívek tribunáljánál*, a gondolatbírák előtt, hol a hír a kínzó vagy szabadító poroszló, a morál a törvény, a nyelv a békókat vagy nyakakat elvágó éles szablya, ezen törvényszék előtt hívlak én tanúknak benneteket arra, hogy én voltam-e valaha rossz lelkiesméretű oskolai gazember, voltam-e, ha sokat ímmel-ámmal tanúltam is, amit itt kellett vólna tanúlnom, korhel, idővesztegető here? Ti tegyetek erről bizonyságot a ti szíveitekben és mások előtt, ti, akiknek én sem ártani, sem használni nem tudok. A ti mostani fáradozástokat boldogítsa a jóltevő istenség, adjon tinéktek nagy lelket, hogy magatoknak nagyobb tökéletességtekre, édes hazánknak s boldogtalan nemzetünknek nagyobb dicsőségére, embertársatoknak több-több segítségére lehessetek. Én is erre törekedtem, kedves idejembeli társaim! Erre is fogok utolsó lehelésemig törekedni. Ah, szeressetek érte engemet. – Isten hozzátok!

1795. jún. 15.